

ZOLCSÁK ATTILA

A „szocializmus chilei útja” és bukása

Az 1970 és 1973 között lezajlott chilei politikai események, valamint az ezzel párhuzamos társadalmi mozgás megértéséhez elengedhetetlen megvizsgálni a gazdasági életben történt változásokat.

Chile 1970 előtt

A chilei gazdaság tengelye a XIX. század óta az exportszektor volt, amely két részből állt: döntően az ásványanyag-exportból, ezen belül a réz volt a legfontosabb, melynek termelése külső piacra irányult, s nagyrészt amerikai kézben volt. A másik a hagyományos latifundium, amelynek szerepe folyamatosan csökkent. A latifundiumok bár a közvetlen külső piacra történő termelés mellett a bányaövezetek ellátásán keresztül is kapcsolódtak a világpiachoz, de egyre csökkenő mértékben elégitették ki a belső fogyasztási igényeket. A latifundiumok chilei urai fogyasztásukat importból fedezték, a bányászat pedig a gépi felszerelés importálása révén kapcsolódott a centrumhoz; ráadásul az általa elért haszon nagy része kiáramlott az országból. A tőke kiáramlása alacsony beruházási rátát jelentett, s ez tovább erősítette a centrumtól való függőséget. Az árak magasán tartása érdekében mindkét szektor milyen tényleges kapacitása alatt működött.¹

A centrum második világháborús gyengülése miatt megjelent az „importhelyettesítő iparosítás”, mely erőteljes állami beavatkozással jött létre; az állami tulajdon arányát tekintve Chile – már Allende előtt – a szocialista Kuba után a második volt Latin-Amerikában. Célja a belső piacra való termelés volt, azonban a 60-as évek fordulójára – a centrum megerősödése miatt – folyamatosan kifulladt. Ezen termelési modell krízise vezetett az 1970–1973 közötti eseményekhez; a tulajdonviszonyok szélsőséges egyenlőtlenségéből fakadó szociális feszültség is mélyítette a válságot.²

A 60-as évek válsága több tényezőre vezethető vissza. Az „importhelyettesítő iparosítás” eleve a centrum technikájának importján alapult, melyet – mivel a belső piac ellátására koncentrált – nyersanyag-exporttal fedezett. Az import-export arányok folyamatos romlása – a nyersanyag és a hozzáadott értéket tartalmazó késztermék értékarányának szélesedése, valamint a technika importjának drágulása – ezt fokról fokra nehezítette; ráadásul az ipart védelmező protekcionizmus az exportot már eleve negatívan érintette. A helyzetet tovább súlyosbította, hogy az export nem volt diverzifikált: egyetlen nyersanyag, a réz, és egyetlen felvevőpiac, az Egyesült Államok képezte a gerincét, sérülékenyebbé tette a chilei gazdaságot.³ A hagyományos kitermelőszektor mindezt egyre kevésbé tudta finanszírozni; a kevésbé termelékeny latifundium a helyi ipar belső piacát is gyengítette. Az exporttól – mint eszköztől – való függősége nehezítette a belföldi termelés és fogyasztás összekapcsolását, mely az „importhelyettesítő iparosítás” fő célja volt.

A zuhanó profitrátát az „importhelyettesítő iparosításból” született „nemzeti burzsoázia” a munkabérek lenyomásával ellensúlyozhatta: a nyomor és a munkanélküliség azonban eleve széles volt, ráadásul ezzel saját belső piacát is gyengítette volna. A második megoldás a nyersanyag-kitermelés és a latifundiumok közvetlen kézbevétele volt: előbbi állami kézben tőkéhez, utóbbi felosztása belső piachoz juttatta volna; járulékos haszonként a kihasználatlan kitermelési és mezőgazdasági kapacitások bekapcsolásával.

Ezt sajátos módon a centrum is támogatta: az 1960-as évek folyamán a centrum fejlődésének

Salvador Allende

köszönhetően a termelőeszközök értékének amortizációja felgyorsult. A verseny által elavulttá tett, de működőképes technológiákat a centrum kihelyezte a perifériára, ahol azok továbbra is képesek voltak magas profitrátaival működni.⁴ A korábbi külföldi importot tehát egyre nagyobb mértékben a kihelyezett, idegen kézben levő termelőegységek kezdték ellátni, a centrum a késztermék, valamint a technika exportálása mellett közvetlen termelőként is érdekeltté vált; a korszakban megfigyelhető a külföldi tőke közvetlen kitermelésből való folyamatos kivonulása; a technikai függés révén ennek ellenőrzéséhez nem volt szüksége a teljes tulajdon kézben tartására. A centrum érdekeit képviselő „Szövetség a Haladásért” program Latin-Amerika számára egy korlátozott gazdasági-társadalmi reformban látta a kiutat; ennek alappillére egyrészt a nyersanyag-kitermelés nacionalizálása, másrészt a latifundium felszámolása volt: a periféria vásárlópiacának ily módon történő bővítése a nemzeti burzsoázia, és a centrum termelés-kihelyezésben érdekelt tőkéje számára közös céllá vált.⁵

Az 1964-től a kereszténydemokrata Frei-kormány erre alapozva tett kísérletet a gazdaság megreformálására a megerősödő munkásmozgalom és népi rétegek támogatásával, akik az elosztás javukra történő megváltoztatása érdekében támogatták. Az ipar és kereskedelem terén a kormány a befektetni kívánó amerikai vállalatok felé nyitva vegyesvállalatok sokaságát hozta létre, ahol a dominancia külföldi kézben volt; a kitörés lehetőségét tehát egyrészt a külföldi tőke behívásában vélte megtalálni. A másik út a nacionalizálás volt. A rézbányákban felvásárolta a részvétel

nyek 51 százalékát; a kártérítést az amerikai vállalatok felé éves kamat fizetésében rögzítették, számos egyéb kedvezményrel megtoldva: így, noha az amerikai multinacionális vállalatok tulajdonrésze 49 százalékra csökkent, a hasznuk a duplájára nőtt.⁶

A földreform sem lett eredményesebb. Az új törvényben a 80 hektár öntözött földterület – illetve az ennek értékét elérő nem öntözött földterület – feletti mennyiség felosztása szerepelt. A folyamat azonban reménytelenül lassan haladt; 1970-ig mindössze az igénylők töredéke jutott parcellához. A reform továbbá nem érintette sem a gépi felszerelést, sem az állatállományt, melyek továbbra is a régi tulajdonos kezében maradtak. Célja ezek alapján egyértelműen definiálható: a korábbi, alacsony határfokkal és rossz kihasználtsággal működő óriásbirtokok helyett közepes méretűek létrehozását célozta, ahol a teljes technikai felszerelés, az állatállomány megöröklése, valamint a kárpótlásként kapott tőkeinjekció modernebb birtoktesteket hoz létre. A másik oldalon létrejött „asentamientók” – melyek a kiosztott földterület átmeneti kollektív használatának szervezetei voltak – mindössze a parasztság kisebb hányadának nyújtottak földet; géppark és állatállomány híján termelékenyséjük alacsony volt.⁷

Az 1960-as évek végére egyértelművé vált a kudarc: a réz „chilenizálása” plusz források helyett többletkiadással zárult, valamint a földreform is elakadt. A gazdasági fejlődés gyakorlatilag teljes leállása – valamint Latin-Amerika legmagasabb államadósságának és inflációjának kialakulása – 1970-re a két gazdasági elit – a nemzeti burzsoázia és a centrum tőkéje – közötti rivalizá-

lás kiéleződését jelentette. Másrészt a centrum tőkénének a magasabb hozzáadott-értéket előállító ipari ágazatokba való egyre gyorsuló átcsoportosulása növelte a „régit”, importhelyettesítő iparosításból született, és az „új”, modern gazdasági szektor közötti ellentéteket. Harmadrészt, noha a két csoport érdekei a periféria vásárlóipiacának bővítését illetően rövidtávon fedték egymást, azonban a centrum kitelepülő termelőegységei inkább tartós fogyasztási javak előállítására voltak berendezkedve, s ez az elit és a középrétegek vásárlóerejének fellendülését követelte – és nem utolsósorban a hadseregét –, nem pedig a nyomorúságos állapotban élő népi többségét; ez utóbbi a többletet a belső ipar által termelt napi fogyasztási cikkekre költötte volna. Az egyik oldal a protekcionizmusban és a – korlátozott – pozitív redisztribúcióban, a másik oldal a protekcionizmus felszámolásában, illetve a regresszív redisztribúcióban vált érdekeltté. Ez a megosztottság tette lehetővé, hogy az 1970-es választásokon a Népi Egység (UP) az egymással is versengő Kereszténydemokrata (DC) és Nemzeti Pártot (PN) is legyőzze.

Az Allende-kormány első éve és a gazdasági fellendülés

Az új kormány a választási programjában foglaltak alapján látott neki gazdasági reformjainak, mely a „szocializmus chilei útja” néven vált ismertté. A program rövid távú céljai két részre bonthatóak: egyrészt a Frei-kormány gazdaságpolitikai céljainak folytatása, vagyis a rézkitermelés és a latifundium kisajátítása; másrészt túlmutatva rajta, az állami szerepvállalás növelése a pénzügyi, külkereskedelmi és ipari szektorban a törvényes keretek betartásával („társadalmi tulajdon”). Ez utóbbi képezte volna a hosszú távú cél, a szocialista gazdaság alapját, a munkásosztálynak és a népi rétegeknek a gazdaság vezetésébe való fokozatos bekapcsolásával („participación”). Az első szakasz a „nemzeti burzsoázia” és a dolgozó rétegek szövetségét feltételezte, közös gazdasági érdekeik mentén. Amit nem vett figyelembe, hogy a centrum és a helyi törke közötti szálak – az utóbbi fogyasztása az előbbitől függött – adott körülmények között felülírhatják konjunktúrális ellentéteiket, a radikális alulról érkező nyomás, és egy szocializmust hirdető kormányzat hosszú távú céljai által kiváltott hatásról nem is beszélve. A program másrészt feltételezte, hogy a kormány hívei betartják a „menetrendet”: ezt nehezítette, hogy a „nemzeti burzsoázia” – mint szövetséges – által foglalkoztatott dolgozói rétegek érdekképviselője a kormányzat

részéről eleve gyengébb volt, így a „kézben tartásuk” lehetősége is.

A gazdaságot az állam szerepvállalásának erősítésén keresztül kívánták átalakítani és beindítani – tervgazdasági elemekkel-, melyet 1970-ben a réz árának javulása is segített. A programban első fázisként említett szakasz alapvető elemei 1970 és 1971 folyamán valósultak meg.⁸

Első lépésként a minimálbért 60 százalékkal, a legmagasabb fizetések pedig 35 százalékkal emelték.⁹ Ennek közvetlen eredménye a vásárlóerő növekedése lett, ami a kihasználatlan mezőgazdasági és ipari kapacitások magasabb fokú kihasználásához és bővítéséhez, ezáltal a munkanélküliség látványos zuhanásához vezetett. A GDP a megelőző évi 3,4 helyett 8,3 százalékkal nőtt, a munkanélküliség fordított arányban csökkent. Az állami kiadások 1971-ben 43, a fogyasztás 10,4 százalékkal emelkedett; az infláció az 1970-es 35 százalékról 22-re csökkent; az adósságtörlesztést illetően Chile 3 év moratóriumot kapott. A kormány hivatalba lépését megelőző válságperiódusban a magas infláció a tartós fogyasztási javak felhalmozását generálta; ez az árutömeg most a piacra áramlott, csillapítva a fogyasztási igényt, az infláció további csökkenését és átmeneti árubőiséget okozva. A fogyasztáson belüli társadalmi különbségek szintén enyhültek.¹⁰

A kistulajdonos magánszektor – melyre a kormányzat szövetségeseként tekintett – jelentős támogatást kapott: az állami hitelmennyiség 60 százalékkal nőtt, a kamat 24-ről 18 százalékra csökkent. Mindez azzal párosulva, hogy a szektor az alsóbb társadalmi rétegek megnőtt fogyasztási igényeit kielégítő árut termelt, helyzete javulásához vezetett.¹¹

A kormány teljesítette elődje célkitűzéseit a latifundium kisajátítása terén, ami 1972-re lényegében befejeződött. A mezőgazdasági termelés nőtt: a megművelt földterület arányának növekedése mellett fontos tényező volt, hogy a kisajátítás előtt álló nagybirtokok intenzívebbé tették a munkát; a megművelt terület kisajátításáért magasabb kárpótlás járt. Vagyis az 1971-es kiugró mezőgazdasági eredmények rövid távú, konjunktúrális eredmények voltak.¹² A végeredmény az állami felügyelet alatt álló, dotációra szoruló asentamientók, és az újabb, közvetlen állami ellenőrzés alatt álló kollektív gazdaságok mellett a 80 hektárra összeszoruló, ellenben a teljes gépparkot és állatállományt megtartó agrárburzsoázia kialakulása volt. A régi, kevésbé termelékeny latifundium elsöprése tehát a kapitalizálódás felé nyitott utat. Az iparban hasonló mérleget vonhatunk meg. Noha az ipari termelés megugrása szinte példátlan volt, jelentős mértékben az addig kihasználatlan kapacitások bevonására

Salvador Allende

épült, valamint – a kormány lakásépítési programja révén – az építőipar fellendülésére, mely tényezőkkel azonban nem lehetett hosszú távon számolni.

A reform a tulajdonviszonyokat az exportszektorban is érintette, szintén a Frei-kormány céljait követve. A rézbányászat, melyből az ország iparosítását kívánták finanszírozni, 1971 folyamán állami kézbe került. A bányákért a kormány kártalanítást határozott meg, levonva ebből az 1958 óta termelt extraprofitot, vagyis az évi 12 százalékos nyereség feletti többletet. A végelszámolás szerint így a legfontosabb amerikai vállalatok bírtak fizetési kötelezettséggel a chilei állam felé; ugyanakkor több amerikai bányavállalat – döntően az 1958 után felbukkantak – esetében az elszámolás tényleges kárpótlást jelentett.¹³

Ahol túllépett a kereszténydemokrata programon, az az állami szerepvállalás bővítése volt a kereskedelmi, pénzügyi és ipari szférában; ez a termelést kihelyező külföldi monopóliumoknak viszont már nem állt érdekében; ellenséges magatartásukban – az ITT 1970-es puccskísérlete például – a hidegháborús kontextus is szerepet játszott.

Az ipart illetően a chilei jogrendszer lehetővé tette, hogy az állam bizonyos esetekben kezébe vegye egy ipari vállalat irányítását. Ez lehetett át-

meneti – határidő nélkül – spekuláció, illetve a termelés esetleges leállása esetén, vagy – ez volt a ritkább eset – a földtörvényhez, vagy a réztörvényhez hasonló kényszer-kisajátítás. A törvényes út mellett a részvényfelvásárlás volt a másik módszer a kormány kezében. A terv a 150 ipari monopólium irányítása volt, a kisebb üzemek érintetlenül hagyása mellett.¹⁴

A kereskedelemben szintén a nagyvállalatok jelentették a célpontot, míg a bankrendszer és a külkereskedelem esetében az állami kontroll a szektor egészére kiterjedt, döntően felvásárlás útján; az állam érdeklődése természetesen felverte az árakat. A gazdasági élet több szférája – így az infrastruktúra, média stb. – azonban érintetlen maradt.¹⁵

Az 1971-es reformok a külkereskedelem tekintetében is éreztették a hatásukat: a vásárlóerő növekedésével az ipar és a mezőgazdaság képtelen volt lépést tartani. A külkereskedelmi hiány tehát nőtt; a kormány abban bízott, hogy a krízis megőrzi átmeneti jellegét, és a termelés végül „utoléri” a fogyasztást. A helyzetben az export és az import diverzifikálódását célzó gazdaságpolitika próbált enyhíteni, új kereskedelmi partnereket keresve, azonban az ország pénzügyi tartaléka 1971 folyamán lényegében elolvadtak. Súlyos gondná vált a külföldi hitelek csökkenése, elsősorban az Egyesült Államok felől, mely korábban az ország fő hitelbiztosítója volt; a hitel felvételi szigor Chilével szemben drasztikusan megnőtt.¹⁶ A kormány a megoldást a pénzkibocsátás növelésében találta meg. A szocialista ideológia és a bányaipar fizetés nélküli kisajátítása ellenére a chilei állam és a világpiac multinacionális szereplői között egyáltalán nem szakadtak meg a szálak. A korszakban a centrumországok tőkéjének bevonásával több nagyberuházás történt vegyesvállalatok formájában, a bányászati enklávét is beleértve.¹⁷

A kormány első évének gazdasági mérlegét megvonva három tényezőre kell felhívni a figyelmet. A latifundium, és az export-szektor kisajátítása összhangban állt a Frei-kormány és a centrum gazdasági célkitűzéseivel, melyek a kapitalizmus „elavult” formáit kívánták eltörölni. Másodsorban a sok egyszeri tényező mellett, mely a gazdaság növekedéséhez vezetett, sok, szintén egyszeri kiadásra került sor. Mindenekelőtt a részvények állami felvásárlását kell megemlíteni, mely csillagászati összegekre rúgott, a földtörvény gyorsítása – mely 1972-re teljesen befejeződött – a kárpótlási összegek növekedését jelentette. A kormány hosszú távú céljai, például Chile energiaellátásának javítására, több óriásberuházás megkezdésével jártak. Ezen kiadások azonban csak hosszú távon kecsegtettek megal-

pozott gazdasági fejlődéssel, rövidtávon egyensúlyvesztést jelentettek. Továbbá továbbra is fennállt a rézérc exportjától való függés; természetesen egy év alatt lehetetlen lett volna változtatásokat elérni. A világgpiaci ára esni kezdett, ami súlyos megrázkódtatások lehetőségét vetítette előre.

A megtorpanás

A kezdet lendület 1972-ben megállt. Mindmáig heves viták folynak arról, hogy a chilei modell belső okok, vagy külső nyomás miatt torkolt gazdasági krízisbe?

A külső tényezőket vizsgálva hangsúlyozni kell Chile strukturális függőségét a külkereskedelemtől. A chilei export nagy részét kitevő rézérc felvásárlási ára 1970-hez képest közel a harmadával lezuhant, másik oldalon – a fogyasztás növekedése és az elégtelen mezőgazdasági termelés miatt – megnövekedett az élelmiszerimport, továbbá 1971-hez képest 1972-ben az élelmiszerárak világszerte megugrottak, volt, ami közel 50 százalékkal.¹⁸ 1971-es világgpiaci árakkal számolva Chilének nem alakulhatott volna ki 1972-ben külkereskedelmi negatívuma – megjegyzendő, hogy pozitívuma sem.¹⁹ Továbbá az ipar 1971-es megugrása a külföldi alkatrész- és technika importjának való kiszolgáltatottságot, vagyis az importot növelte.

A világgpiaci folyamatok mellett az Egyesült Államok ellenséges politikája is fontos tényezőt jelentett. A stratégiai rézérc-készletének piacra dobása nyilvánvalóan hozzájárult a rézérc árának zuhanásához, de az, hogy csak ennek lenne tulajdonítható, erősen vitatható; az 1960-as évek végén például szintén lezuhant a réz világgpiaci ára, noha akkor az amerikai kormányzat által pártfogolt kormány volt hatalmon. A Chilével – mint centrumtól függő perifériával – szembeni „láthatatlan blokádnak” óriási károkat okozott; mivel az ipar a technológia importján alapult, ez komoly zavarokat váltott ki a gazdasági életben. Hasonló problémát jelentett a pótalkatrészek hiánya, ami az 1972. októberi kamionos sztrájk egyik kiváltó okává vált.²⁰

Fontos megjegyezni, hogy – Kissinger saját bevallása szerint – nem a rézbányák kézbevétele, sőt, még csak nem is a kártalanítás nélküli kisasajátítás volt az ellenséges amerikai magatartás alapvető oka, hanem az, hogy tartottak a chilei példa terjedésétől. Felmerül a kérdés: ha „alapvetően” nem volt baj a chilei kormány lépéseivel, akkor a továbbterjedésével mi volt a gond? A választ abban ragadhatjuk meg, hogy szocialista célrendszerben nem volt az USA számára meg-

engedhető az, melyet a korszakban más országokban elnézőbben kezeltek.

A belső válság részben szintén ide kötődött: Nixon már 1970-ben kiadta a parancsot: „Üvöltson a chilei gazdaságra!”; másrészt a centrum szabályozhatta a nemzeti burzsoázia és a magasabb jövedelmű rétegek fogyasztását, gazdasági érdekeiket manipulálva. A chilei gazdaság belsejében lezajló változások azonban jelentős részben a chilei kormányzat gazdasági döntéseire vezethetőek vissza.

A kibontakozó megtorpanás 1972-ben a mezőgazdaság és az ipar mutatóin keresztül világosan látható. A mezőgazdaság fellendülése megállt; az ipari fejlődés lelassult, noha a rézkitermelés nőtt.²¹ A földreform nem hozhatott azonnali, látványos eredményeket; gyenge teljesítménye negatív visszacsatolást váltott ki, növelve az eleve megrágtatott élelmiszerimportot. A megerősödött ipar részben az elit és a középosztály felső rétegeinek igényeit kielégítő tartós fogyasztási javak termelésére volt berendezkedve; ezzel szemben a megnövekedett vásárlóerő az alacsonyabb jövedelmű rétegeket érintette, ami inkább a napi fogyasztási javak iránti keresletet növelte. A termelési és a fogyasztási modell közötti szakadék 1972-re óriásira nőtt – az inflációnak a kormány az árak hatósági rögzítésével igyekezett ellenállni – 1973-ra pedig mindennaposá vált a sorban állás.²² Mivel a fogyasztás és a termelés kapcsolata jóval gyengébb volt, mint a centrum országokban, ezért a fogyasztás élénkítése csak részben ösztönözte a termelést, ehelyett az import növekedését váltotta ki – amit felülértékelt valuta is serkentett –, tovább mélyítve a válságot. A terv szerint a bérek és a foglalkoztatottság növelése a kereslet növekedéséhez, ez pedig a termelés felpörgéséhez vezet, tovább növelve a foglalkoztatottságot. Azonban a foglalkoztatottság és a bérek növekedése az árak növekedésében csapódott le, mely inflációt váltott ki, ezzel további béremeléseket téve szükségessé, negatív spirált generálva. A bankóprás miatt az infláció elképesztő méretűvé vált, 1972-ben átlaga 163,4 százalék volt.

Az állami kisajátítások befolyásolták a tőkefelhalmozás mechanizmusát is. Az állami felvásárlás révén óriási vagyonok halmozódtak fel magánkézben, azonban a kormány várakozásaival szemben nem születtek magánberuházások – a ráta lényegében nullára csökkent –, még hozzá a kisajátítástól való félelem miatt; az UP programjában az állami kézbe vételre vonatkozó „ahol szükséges” kifejezés ezt érthetővé tette. A beruházások csökkenése továbbá a fogyasztást növelte, ami további egyensúlyvesztést okozott. A megugró minimálbér az árak növekedése felé hatott, amit

a kormány árpolitikája akadályozott; mindez a termelési szektorból való további kihátrálást erősítette; az 1972. októberi sztrájk folyamán a „lock-out” is mindennapossá vált. A tőke a tevékenységét a termelésből a szállítás és az elosztás szférájára helyezte át, a tartós fogyasztási javak felvásárlásába és felhalmozásába menekülve; mindez tovább növelte a hiányt és az inflációt, mely ezen árutömeg további felvásárlása felé mutatott. A parasztság rögzített állami árakon való eladás helyett inkább felélte a megtermelt javakat, vagy a feketepiacon értékesítette. A városi üzemek, de elsősorban a vidéki lakosság rendkívül kiszolgáltatottá vált a magánkereskedelemmel szemben, mely privilegizált helyzete révén óriási nyereségekre tett szert.

A rögzített állami árak más értelemben is a spekulációt erősítették. Az állami vállalatoktól ily módon olcsón felvásárolt termékeket – a szállítási és kereskedelmi monopóliumának köszönhetően – a tőke a feketepiacon többszörös haszonnal értékesítette. Az állami szektor által megtermelt javak haszna tehát a magánszektorban csapódott le; az állami kárpótlás, részvényfelvásárlás és bőkezű hitelpolitika szintén a tőkefelhalmozáshoz járult hozzá. A tőke ezen óriási nyereségeket bizonyos értelemben a kormány politikájának „köszönhette”; azonban, mivel annak kijátszása tette lehetővé, élesen szemben állt vele.

A kormány, miután rájött, hogy figyelmen kívül hagyta a szállítás és elosztás szféráját, már 1972-ben kísérletezett ennek korrigálásával. Az UP felhívására létrejövő Ár- és Ellátásellenőrzési Bizottságok feladata a spekuláció elleni harc volt. Ezen szerveződések lokális jelleggel bírtak, és a helyi lakossági szervezetek képviselői alkották. Hatósági jogosítványuk nem volt, mindössze tüneti kezelést nyújtottak; azonban ez is elég volt ahhoz, hogy az ellenzéki osztály cél táblájává váljanak, mivel „sértik” a kereskedelem szabadságát.²³

A gazdasági problémákat az 1972-es Lo Curro-i kormányülésen vitatták meg. A Vuskovic gazdasági miniszter által képviselt vonal („Előrelépni, hogy konszolidálódhassunk”) az állami szféra további bővítését, az adósságfizetés felfüggesztését, és a feketepiac elleni szigorúbb fellépést preferálta azzal, hogy a burzsoázia vásárlóerejének csökkentése is segíthet az egyensúly helyreállításában; vagyis a tőke elleni harc folytatását az elosztás szférájában. A Millas-féle terv („Konszolidálódni, hogy előreléphessünk”) az állami szektor redukálását, a piaci mechanizmusok legalizálását, az Egyesült Államok érdekeihez való közeledést, vagyis a tőke előtti meghátrálást hirdette. Az első vonal az elit és a felső középosztály, míg az utóbbi – közvetve – a népi rétegek vállára helyezte volna a krízis terheit. Összegezve

tehát két út állt a kormány előtt: vagy garantálja a kapitalista magántulajdont, vagy túllép rajta; a kérdés hosszú távra való eltolása azonban csak pánikot és összeomlást válthatott ki. Végül a „konszolidáció” Millas-féle koncepciója győzött.²⁴

A gazdasági helyzet lehetetlenné tette, hogy az állam a centrum tőkével szemben egyszerre eleget tegyen a „nemzeti burzsoázia”, és a népi tömegek követeléseinek; a tőkefelhalmozásban érdekelt monopólium ellen a szintén tőkefelhalmozásban érdekelt kis- és középburzsoázia szövetsége a redisztribúcióban érdekelt munkásosztállyal és népi tömegekkel felbomlott.

Az összeomlás

A kormány 1972 nyarán a rögzített árak részleges „elengedése” mellett döntött, abban bízva, hogy az infláció egyszeri megugrása segít helyreállítani az egyensúlyt, az eredmény azonban ennek teljes elszabadulása és a válság eszkalálódása lett, mely az 1972. októberi kamionosztrájkban csúcsosodott ki. A sztrájkra való reakció a munkásosztály és a népi tömegek részéről a Poder Popular, vagyis a termelőüzemek közvetlen megszállása volt – figyelemreméltó, hogy a termelőüzemek megszállása után, a szállítási nehézségek ellenére az ipari termelés megugrott.²⁵ Sajátos kísérlet volt a kormány részéről az úgynevezett Cybersyn, a „chilei Internet” megjelenése; a korát több évtizeddel megelőző „totalitárius kommunista” kísérlettel a hadsereg 1973. szeptember 11-én számolt le.²⁶

1973 elején a Prats-Millas-terv az átalakulás leállítását célozta meg. Az állami szektor vállalatainak a száma eszerint 49-re csökken, míg az állam a többi visszaadja a magánszférának. A terv a munkások ellenállásán bukott meg. 1973-ban az ipari kisajátításokról zajló belső viták mellé felzárkózott a kereskedelem és szállítás szabadságáról szóló törvényjavaslat körüli összecsapás, mely a tőke új helyzetét kívánta volna körülbástyázni (a ténylegesen létező feketepiac „legalizálása” által); Allende elnökként megtagadta ennek kihirdetését, végképp maga ellen fordítva a gazdaság e szektorait uraló erőket.²⁷

1973-ra a spekuláció és az elosztás körül zajló gazdasági harc a kapitalista felhalmozás szereplői között zajló küzdelem terepéről a kapitalista felhalmozás összes érdekeltje, valamint az elosztásban érdekelt népi mozgalom közötti alapvető ellentétre való leszűküléshez vezetett, vagyis a kapitalizmus-antikapitalizmus törésvonalra. A kormány légtüres térbe került, a kapitalizmus és saját radikalizálódó tömegei által követelt radikális struktúraváltás között próbálva nem létező megoldást találni, még mindig az imperializmus-an-

tiimperializmus törésvonalban – az „első szakaszban” – gondolkodva.

Az interburzsoá ellentét eltűnése a spekulációra vezethető vissza: noha a centrum tőkéje a magasabb fogyasztási lehetőségekkel rendelkező rétegek, tehát a nemzeti burzsoázia rovására spekulált, ezt az utóbbi részéről bőségesen ellensúlyozta az a tény, hogy – mivel ő termelt a megerősödött népi fogyasztást kielégítő hiánycikket – nyeresége ezt bőven felülmúlta. Gazdasági érdekeik az elosztás szférájában nem álltak ellentétben egymással, közös ellenfelük az érdekeik ellen fellépő kormány, és a mögötte álló társadalmi csoportok voltak.²⁸

Az antikapitalizmus a „Poder Popular” frissen megszületett szervei által volt képviselve; az általa irányított vállalatok a közvetlen cserére tértek át, közvetlen dolgozói irányítással, nemegyszer már az árucseré – és a „szocializmus chilei útjának” – határait feszegetve, mind a magánkereskedelmet, mind az állami bürokráciát megkerülve. Mindez új népi csoportok aktivizálódásával (földreformból, bányá- és monopólium-kisajátítás által nem érintett rétegek; vagyis a városi és vidéki dolgozó népesség többsége) járt együtt. A kormánytól való relatív távolodásukat illetően

hozzá kell tenni, hogy a gazdaságot vezető állami bürokrácia „paternalizmusa” az általa vezetett üzemekben és mezőgazdasági kollektívákban időnként elképesztő méreteket öltött.²⁹

1973 szeptemberéig a mezőgazdasági termelés a becslések szerint 15, az ipari 7 százalékkal esett vissza, az infláció 1973 első 8 hónapjára vetítve 193 százalékra nőtt. 1973 végére azonban rekordtermés ígérkezett, valamint hosszú stagnálás után a réz ára is növekedésnek indult.³⁰ Mindez azt a reményt keltette a chilei vezetésben, hogy az év végére talán megszűnik a krízis, továbbá több óriás-beruházás átadása is a küszöbön volt.³¹ Ezt a válságot az Allende-kormány azonban már nem élte túl; 1973. szeptember 11-én katonai puccs vetett véget a chilei gazdasági kísérletnek.

Konklúzió

Az 1973-as bukás csak részben volt az 1970-1973 közötti „szocializmus chilei útjéé”; alapvetően az importhelyettesítő iparosítás több évtizedes politikájának végkimenetele volt.

Az 1970-1973 közötti periódus krízisbe torollása egyszerre vezethető vissza belső és külső okokra, melyek belülről csak részben tulajdonít-

JEGYZETEK

Borbély Szilvia: *Egy Latin-Amerikai gazdasági társadalmi koncepció és alapjai. (A Prebisch-CEPAL modell)*

Szakszervezetek Elméleti Kutató Intézete, 1988.

Bruna, Susana: *Chile – la legalidad vencida*. 1976, México, Ediciones Era S. A.

Cademártori: *La economía chilena*. Editorial Universitaria, Santiago, 1971. <http://blest.eu/biblio/cademartori/index.html>
De Vylder, Stephan: *Allende's Chile. The political economy of the rise and fall of the Unidad Popular*. Stockholm School of Economics, 1974. Stockholm, 1974. <http://blest.eu/biblio/vylder/index.html>

Kay, Cristobal: *La reforma agraria y la transición al socialismo en América Latina. Chile 1970-1973*.

Editorial La Oveja Negra, Medellín, 1976. <http://www.blest.eu/biblio/kay/index.html>

Kerekes György: *Chile: Egy tragédia tanulságai*. Kossuth, Bp, 1976.

Labrousse, Alain: *El experimento chileno. Reformismo o revolución?* Editions de Seuil, Paris, 1972. <http://blest.eu/biblio/labrousse/index.html>

Marini, Ruy Mauro: *Reformismo y contrarrevolución. Estudios sobre Chile*. Ediciones Era, Mexico, 1976.

<http://www.blest.eu/biblio/marini/index.html>

Martner, Gonzalo: *El gobierno de Salvador Allende. 1970-1973*. Ediciones Literatura Americana Reunida. Santiago, 1988.

<http://www.blest.eu/biblio/martner/index.html>

Martner, Gonzalo: *Mil Días de una economía sitiada*. Editorial Avila, Caracas, 1975. <http://blest.eu/biblio/martner2/index.html>
Petras, James-Morles, Morris: *The United States and Chile. Imperialism and the Overthrow of the Allende Government*. Monthly Review Press, New York, 1975.

Smirnow, Gabriel: *La revolución desarmada*. Chile 1970-1973. Era, México, 1977.

IRODALOM

¹ 1953 és 1968 között 1036 millió dollár értékben szállítottak ki rézércet, miközben a visszaforgatott beruházás mindössze 71 millió dollár volt. Petras, 108-109. A beruházási ráta 12% körül mozgott, a centrum 20, illetve a szocialista országok 25%-kal szemben. Cademártori.

² A vidéki népesség 4,2%-a birtokolta a földterület 80,8%-át; az agrárproletariátus aránya 55% körül mozgott. Cademártori. Az iparban 150 monopólium birtokolta az ipari termelés kétharmadát; a maradékon 35000 kis- és középvállalat osztozott. Martner, (1975) A kereskedelem 46%-át a vállalatok 2%-a ellenőrizte. Martner, (1988)

³ A koreai háború befejezése a réz árának csökkenését, illetve a centrum importjának újbóli megerősödését jelentette. 1958 és 1962 között megduplázódott az államadósság, 1954 és 1963 között az import értéke szintén. Labrousse.

⁴ A külföldi beruházások kétharmada az USA-ból érkezett; 1672 millióból kb. 1 milliárd dollár értékben. Petras, 8.

⁵ Borbély, 91. A latifundium rendszerét gazdasági szempontból két fő ok miatt támadták: a termelékenységé alacsony volt, mind a gépesítettség, mind a megművelt földterület tekintetében; életképesebb, piacra termelő, modernebb birtokokra való felosztása az élelmiszer-termelés növekedését jelentette volna, csökkentve az élelmiszerimportot, a felszabaduló forrásokat a gazdaság fejlesztésére fordítva, egyben belső piacot teremtvé. A nagybirtokosok pazarló fogyasztói rétegének eltűnése ugyanakkor a belső felhalmozásra is kedvező hatást gyakorolt.

⁶ Az "El Teniente" esetében a részvények 51%-áért az állam többet fizetett, mint amennyit az egész bányá ért, 30 éves törlesztési kötelezettséget vállalva. De Vylder.

⁷ Kay.

⁸ A nemzeti, regionális és ágazati gazdasági tervekről bővebben. Martner, (1988)

⁹ 12-ről 20, majd 1972-ben 20-ról 30 escudóra emelkedett a minimálbér, továbbá nőtt a nyugdíj, és progresszívabbá vált az adórendszer is. Kerekes, 94. Az ipari fejlődés 14,6% volt, a kapacitás átlagos kihasználtsága 66%-ról 75-ra ugrott. Martner, (1975). A mezőgazdasági termelés 5%-kal nőtt. Kay. A beruházási ráta 12%-kal emelkedett. Marini.

¹⁰ Bruna 29. 122. A dolgozó rétegek vásárlóereje 51%-ról 60%-ra ugrott. A vásárlóerő összességében 13%-kal nőtt. Martner, (1975)

¹¹ Más szóval az állami kézbe vett monopolszektor és a bankszféra a „nemzeti burzsoázia” felé terelte a tőkét. Labrousse.

¹² Az agrárszektor passzívuma az 1970-es 200 millió dollárról 300 millióra nőtt; a kölönbőzet a reformok miatt megnövekvő vásárlóerő megugráásával magyarázható. Kay.

hatóak az Allende-kormány, kívülről pedig szintén csak részben a Nixon-kormány döntéseinek.

Az 1960-as évektől 1973-ig tartó folyamat egy spirált mutat: a felhalmozás és a források megszerzése közötti, kapitalista csoportok közötti küzdelemben – a krízis növekedésével párhuzamosan – egyre fokozódó mértékben kapcsolódnak be a redisztribúcióban érdekelt népi rétegek. Minél erősebb a részvételük, annál több, kapitalista termelésben érdekelt csoport köt szövetséget egymással alapvető közös érdekeik mentén, míg végül két társadalmi osztály gazdasági ellentétére szűkül a konfliktus. Minél nagyobb mértékben vonul ki a tőke a termelésből az elosztás és a spekuláció szférájába, annál több, redisztribúcióban érdekelt társadalmi csoportnak kell bekapcsolódnia a küzdelemben; ezek először a kisajátított termelőegységek (latifundium, bányászat, felvásárolt monopóliumok) dolgozó rétegei, majd 1972-től a nemzeti burzsoáziának alávetettek is. A redisztribúcióért folyó harc – mivel a rendszer strukturális okokból nem tudott mindenkit kielégíteni – végül átcsapott a tulajdonviszonyok területére; a kapitalizmus meghaladásának tendenciáját nem a kormány, hanem a Poder Popular képviselte: a katonai puccs indoklása nem egyszerűen a fennálló

chilei kísérlet, hanem annak további radikalizálódásának megakadályozása volt.

A periféria gazdasága eleve nehezítette a népi rétegek életszínvonal-növelésének, és a felhalmozás bővítésének párhuzamosságát. A szocializmust megcélzó, szakaszosság elvére épülő gazdaságpolitika ezen antagonistikus ellentét nyilvánvalóvá tételéig vezetett. A szakaszosság elve feltételezte ezen erők békés egymás mellett élését, nem véve figyelembe az 1971-es, és az azt követő ellentét jellege és mélysége közötti különbséget; Allende forradalmi tetsző reformizmusa forradalmi ellentété lett, őt magát meghaladva. Az átmeneti krízis strukturális válságba torkolt; vagyis nem lehetett már visszatérni az 1970-es „nullpontra”. Vagy a transznacionális kapitalizmusba való beilleszkedés, vagy a Poder Popular által képviselt antikapitalista alternatíva maradt. Arra, hogy ez utóbbi nem volt légből kapott, a centrum agresszív reakciójából lehet következtetni: a bolíviai és perui reformokkal szemben elnéző Kissinger – aki balos utópizmussal nehezen vádolható – a chilei példának nem csak a latin-amerikai, hanem a nyugat-európai megjelenésétől tartott: a „hova tovább?” kérdése 1973. szeptember 11-én dőlt el. **[E]**

¹³ Az amerikai bányavállalatok profitja Chilében sokkal magasabb volt, mint a harmadik világ más országaiban. A Kennecot nyeresége Chilében átlagosan 34,84%, Chilén kívül 10% volt. Az Andina és az Exótica viszont kárpótlást kapott. Petras, 108-109.

¹⁴ Bruna, 131-141.

¹⁵ A gazdaságpolitika ezen egyenetlensége súlyos zavarokat okozott a gazdasági vérkeringésben; a termelés kézbevétele nem lehetett eredményes a forgalom ellenőrzése nélkül. Kerekes, 133.old.

¹⁶ A rövid lejáratú amerikai hitelmennyiség 300 millió dollárról 30 millióra esett vissza, a hosszú lejáratú eltűnt; a meglévők visszafizetését viszont az Egyesült Államok gyorsítva kérte. Az USA nemzetközi pénzügyi intézetekre is nyomást gyakorolt, mely tovább nehezítette Chile helyzetét. Petras, 90-94.

¹⁷ Labrousse említ több példát vegyesvállalatok létrehozására. Az USA-ba irányuló export, és érkező import értéke az Allende kormány alatt közel a felére zuhant. A keleti blokk országaival minimális mértékben erősödött a gazdasági kapcsolat: a chilei export 1971 és 1972 között 1,6%-ról 4,2%-ra, az import 0,4%-ról 1,1%-ra emelkedett; a nyugat-európai országok és az Andoki paktum által érintett térség szerepe jóval fontosabbá vált. Martner, (1975), (1988)

¹⁸ A réz ára 65 centről 49 centre zuhant. Az élelmiszerimport értéke az 1970-es 184 millió dollárról 1971-re 310,9 millióra, 1972-ben 468,2 millióra ugrott. De Vylder. Az árak növekedése bővebben: Martner, (1988)

¹⁹ De Vylder elemzése alapján 1970-es árakkal számolva is megtorpant volna gazdaság; a hanyatlás azonban az árányok megváltozására vezethető vissza. 1972-ben Chile negatívuma 600 millió dollár volt, mely az import értékének 255%-os emelkedésén, illetve az export 13%-os csökkenésén alapult. Smirnow, 159.

²¹ 1972 folyamán mindössze 1,6%-kal nőttek a mezőgazdaság mutatói. Bruna, 144.

²² Hűsből például már 1972-ben hiány alakult ki, mely 1973-ra akuttá vált. Azonban szó sincs arról, hogy az Allende-kormány alatt a hústermelés drasztikusan visszaesett volna. A problémát az jelentette, hogy a lakosság jelentős hányada szintén bekapcsolódott a fogyasztásba. A felsőbb társadalmi rétegek, melyek korábban a hét minden napján húst fogyasztottak, ezt immár képtelenek voltak megenni. De Vylder.

²³ A chilei intézményrendszer működési rendszere szintén zavarokat váltott ki. Az elnök hatáskörébe tartozott például a minimálbér és az árak megállapítása, míg a vele ellenséges kongresszus kezében volt az adó és a költségvetés megállapítása. Az inflációt az Allendével szemben álló Kongresszus is erősítette: fizetési kötelezettségeket rótt a kormányra, de a szükséges pénzüsszegnek csak egy részét volt hajlandó megszavazni. Martner, (1975). 1972-ben például bérkiegészítésre a Kongresszus a szükséges 20 milliárd escudóból 4.840 milliót biztosított. De Vylder.

²⁴ Bruna, 173-175.

²⁵ Petras, 12.

²⁶ A személyesen Allende elnök utasítására született terv lényege a gazdaság kibernetizált irányítása volt. Az októberi kamionos-sztrájk nyújtotta az első lehetőséget a rendszer kipróbálására. A feladat az volt, hogy az ország gazdaságát 50 000 helyett néhány száz teherautóval megoldja. A „chilei internet” fényesen vizsgázott; a példátlan, korát megelőző kísérletnek az 1973-as puccs vetett véget. http://www.eldiario.es/turing/revolucionarios-ciberneticos-Salvador-Allende_0_173933188.html

²⁷ A Hamilton-Fuentealba törvényjavaslat 1971. október 14-e utáni állami kisajátítások annullálására, valamint a további kisajátítások kötelező kongresszusi jóváhagyására vonatkozott. Az állami szektor mellett a „munkás-önigazgatás” külön szektorát is létre kívánta hozni. Bruna, 182-188.old. Smirnow, 150-151.

²⁸ A válság terheit a „nemzeti burzsoázia” csak a munkásosztályra volt képes áthárítani; azonban ezzel hosszú távon saját potenciális fogyasztói csoportját gyengítette. Marini

²⁹ Labrousse.

³⁰ A mezőgazdaság becslések szerint minimum 10-15%-os visszaesése az időjárásnak is köszönhető; 1966-ban például 21% volt a visszaesés. 1972-ben világméretű szárazság volt, mely Chilét pont a legrosszabbkor érintette. A réz világpiaci ára az 1972-es 48 centről 1974 elejére ugyanakkor 140 centre ugrott. De Vylder.

³¹ Erre kiemelkedő példa az El Toro vízerőmű, mely az áramellátás 30%-nak fedezésére volt hivatott. A rézbányászat fejlesztésébe ölt 100 millió dollár értékű beruházás szintén 1973-ra kezdte hatását kifejteni. Martner (1988)